Тетяна Курило

Проблема морального виховання на сторінках педагогічної журналістики 60-х рр. XX століття

На етапі творення незалежної української держави гостро постають питання духовного, а отже морального, розвитку суспільства. Окреслення перспектив і нових завдань освіти України потребують коригування усталених норм, стандартів і категорій освітнього середовища в напрямі їх модернізації. За таких умов зростає вагомість історико-педагогічних досліджень, в яких розглядаються теоретичні питання та узагальнюється досвід морального виховання. У цьому контексті актуалізується педагогічна проблематика періоду 60-х рр. XX століття, який певною мірою схожий на нинішній як етап зміни освітньої парадигми, впровадження творчих підходів до форм і методів виховної роботи.

У цій статті ми взяли собі за мету узагальнити на основі газетних і журнальних публікацій провідних педагогів часу основні напрями і тенденції формування системи морального виховання в радянській школі в 60-ті рр. XX століття та визначити роль педагогічної журналістики у справі пропагування ідей морального виховання.

Аналіз різних аспектів розвитку педагогічної думки 60-х рр. XX століття на матеріалі педагогічної преси здійснили Л. Березівська, М. Богуславський, Е. Днєпров, Р. Шакіров та деякі інші. Особливо цінними для нашої роботи стали дослідження О. Сухомлинської.

У 60-х рр. XX століття вагомого значення набуває проблема виховання трудящих у дусі комуністичної моралі як потужного чинника «мобілізації енергії народу на будівництво соціалістичного суспільства». Було прийнято нову Програму КПРС щодо зміцнення гуманістичної моралі в усіх членів радянського суспільства (1961 р.). Моральні принципи, за якими належало жити радянським людям, було викладено в «Моральному кодексі будівника комунізму». У 1961 р. було проголошено «Моральний кодекс будівника комунізму», у якому викладено науково обґрунтовану теорію комуністичної моралі. У цьому документі було в короткій і чіткій формі сформульовано «Основні загальнолюдські правила», без яких не може існувати соціальне суспільство: відданість справі комунізму, любов до соціалістичної Батьківщини, до країн соціалізму, сумлінна праця на благо суспільства, піклування кожного про збереження й примноження суспільного надбання; високе розуміння суспільного обов’язку, нетерпимість до порушення суспільних інтересів; колективізм і товариська взаємодопомога, гуманні

стосунки й взаємоповага між людьми; чесність і правдивість, моральна чистота, простота й скромність у суспільному й особистому житті; взаємоповага в родині; піклування про виховання дітей; непримиренність до несправедливості, дармоїдства, нечесності, кар'єризму, користолюбства; дружба й братерство всіх народів СРСР, нетерпимість до національного й расового неприйняття; непримиренність до ворогів комунізму, справа миру й свободи народів; братерська солідарність з робітниками всіх країн, з усіма народами [7, с. 898]. Як писала тогочасна центральна партійна преса, Кодекс пронизаний повагою до людини, вірою в неї, спрямований на те, щоб зробити її життя духовно насиченим, яскравим і цікавим («Правда» – 02. 11. 1961 р.). Моральні принципи, за якими належало жити радянським людям, було надруковано поряд з таблицею множення на обкладинках зошитів, виведено великими літерами на гаслах, розвішаних по вулицях усіх куточків СРСР; вони стали «формулою, закликом, клятвою», як чинити радянській людині, радянській дитині, за якими законами жити.

Основне завдання в пропагуванні нової партійної лінії було покладено на пресу, зокрема педагогічну. У 1961 р. педагогічна преса починає виділятися як окремий вид періодичних видань. Проте, наслідуючи традицію поєднання культурологічних, просвітницьких і педагогічних видань у єдиній тематичній групі, тогочасні каталоги Книжкової палати України [5; 6] включають до переліку педагогічних видань масовий громадсько-політичний журнал – «Соціалістична культура» (1960–1989 рр., м. Київ).

Узагалі в 60-х рр. XX століття в УРСР видається ** найменувань типологічно різних видань педагогічної преси (таблиця 1).

Таблиця 1

Типологія та кількісні показники видань української педагогічної преси 1960–1970 рр.

Збірник	38 од.
Записки	1 од.
Бюлетень	3 од.
Методичний лист	2 од.
Вісник	3 од.

Журнал	10 од.
Газета	10 од.
Усього:	**67 од.**

Переважна більшість видань виходить у світ українською мовою – загалом 57 найменувань, 10 – російською, іншими мовами часописи не видаються.

Основний репертуар педагогічної преси в означений період складають методичні видання журнального типу. Видавничим органом усіх методичних часописів стає Міністерство освіти УРСР або відповідні галузеві міністерства чи установи (наприклад, спеціалізований науково-методичний журнал «Школяр» видає Українське товариство сліпих). Усі вони друкуються виключно в Києві у видавництві «Радянська школа», яке було створено в 1934 р. під час реорганізації відділу навчальної літератури Державного видавництва України (засновано при Наркомосі УСРР в 1920 р., м. Харків) і продовжує плідно випускати освітянську літературу до сьогодні (з 1991 р. видавництво має назву – «Освіта»). Також до поліграфічного відтворення педагогічної преси залучаються сили державних видавництв «Вища школа», «Радянська Україна» та д. ін.

На загальному тлі журналів з методики викладання шкільних предметів винятковим явищем є єдиний центральний науково-педагогічний журнал «Радянська школа», який теж підпорядкований Міносвіти УРСР. Перелік науково-педагогічних видань доповнюють вісники, наукові записки, збірники наукових праць вищих навчальних закладів – загалом 6 найменувань, з них 4 регіональні (м. Дніпропетровськ, м. Львів, м. Харків).

Промовистим є і той факт, що у цей час випускається єдина центральна педагогічна газета «Радянська освіта». Каталог газетних видань Книжкової палати України [4] під рубрикою «Газети з питань культури, освіти, літератури та мистецтва» розміщує також багатотиражні газети вищих педагогічних навчальних закладів, які очевидно за своїм обсягом (межі ВНЗ-засновника), накладом (не більше 1000 примірників) не могли задовольнити повною мірою інформаційні потреби педагогічної громадськості.

Аналізуючи педагогічні періодичні видання, очевидним стає той факт, що у 60-ті рр. XX століття урядова політика засобами періодичної преси пригнічувала будь-яку альтернативну творчу педагогічну думку, яка не

вписувалася в межі офіційно прийнятої комуністичної ідеології. Водночас педагогічні публіцистичні статті цього етапу становлять, на наш погляд, найактивнішу з форм суспільно-політичної діяльності, що використовувалася як найпотужніший засіб ідеологічного виховання якнайширшої аудиторії, найвпливовіший засіб формування загальної суспільної думки.

О. Сухомлинська, характеризуючи цей етап розвитку педагогічної думки, зауважила, що в 60-х рр. XX століття не лише змінюється парадигма моралі, але її починають розглядати «як складову структури особистості й суспільних відносин, шлях погодження особистісних і суспільних інтересів» в умовах домінування ідеї колективізму, превалювання суспільних інтересів над особистісними [8, с. 15]. Наявна чисельна бібліографія творів провідних радянських учених і вчителів-практиків доводить, що творчий педагогічний пошук аналізованого часу було спрямовано на те, щоб «очистити» від нашарувань класового підходу й ідеологізації попередніх років такі моральні цінності, як співпричетність до суспільних інтересів і потреб, почуття колективізму, яке не відкидає право особистості на свободу й незалежність від диктату колективу чи його керівників, повагу до праці на загальне благо й до людей праці та ін. [1, с. 23–33]. Отже, новизна педагогічного мислення 60-х рр. XX століття полягала у відмові від перебільшеного тиску партійно-ідеологічного впливу на розвиток радянської педагогічної думки й створенні системи морального виховання.

За влучним висловом Е. Днєпрова, ім’я В. Сухомлинського «стало педагогічним прапором часу» [2, с. 49–50]. У 60-х рр. XX століття виходять друком програмні праці В. Сухомлинського: «Етюди про комуністичне виховання» (1967 р.), «Серце віддаю дітям» (1968 р. – НДР, 1969 р. – УРСР), «Павлиська середня школа» (1969 р.), «Народження громадянина» (1970 р.) та ін. Безперечно, визначені В. Сухомлинським норми педагогічної етики, розроблені й з успіхом утілені в практиці роботи Павлиської середньої школи, – не роби зла чесним, хорошим людям; плати людям за добро; працьовитість – твоя честь і мужність; будь добрим і чуйним до людей; борись зі злом; будь непримиренним до того, хто прагне жити за рахунок інших людей – можна вважати кодексом радянського педагога у справі морального виховання [9, с. 339–347].

Василь Олександрович особливо наголошував на значущості морального виховання як основи розвитку повноцінної особистості. На думку педагога-гуманіста, головне завдання школи полягає в максимальному задоволенні духовних потреб, їхньому розвитку й вихованні.

Величезну виховну роль у духовному світі дитини видатний педагог відводить слову – це слово вчителя, книга, мова живопису тощо. Усе це покликане пробудити допитливу думку дитини, сприяти прояву творчої індивідуальності, розвитку пізнання. Одним з провідних засобів формування духовних інтересів особистості в авторській концепції В. Сухомлинського є книга, якій педагог надавав винятково важливого значення. Він ретельно добирав літературу для читання з урахуванням вікових особливостей дитини. «Читання, слухання художнього твору – своєрідний творчий процес, – писав учений, – учень, який читає літературний твір, наповнює слово пристрастю свого серця – він або захоплюється красою, благородством, моральною величчю, або ж відчуває обурення. Ось чому ми надаємо виняткового значення читанню художніх творів на уроці й удома» [11, с. 245].

За щирим переконанням педагога-гуманіста, витоками духовності для дитини є «любов до матері й батька, дідуся й бабусі, народної пісні й казки, до вітчизняної історії». Традиції рідного народу, за визначенням педагога, становлять «корінь духовності», а «серцевина людини – любов до Батьківщини» [12, с. 28]. Національні культурно-історичні традиції видатний педагог визнавав основою школи. В оригінальній концепції педагогічної творчості В. Сухомлинського воєдино злилися національні звичаї українського народу й принципи шкільної та сімейної педагогіки.

Як людина свого часу В. Сухомлинський стверджував, що виховання гармонійно розвиненої особистості може ґрунтуватися лише на комуністичній моральності, яка пронизує всі грані людської особистості, відкриваючи перед кожним шлях до суспільних, ідейних, творчих, трудових, естетичних цінностей: «Молодь повинна вчитися комунізму, засвоюючи весь комплекс знань, набутих людством, учитися комунізму практично, у житті, пізнаючи життя й перебудовуючи його» [10].

Гуманізація й демократизація як основні та магістральні напрями розвитку радянської освіти, визначені в нових Законах про школу, прийнятих ще наприкінці 50-х рр., і підкріплені положеннями Морального кодексу, на спільну думку багатьох істориків педагогіки (Е. Днєпров, Л. Березівська, М. Богуславський, Р. Шакіров, О. Сухомлинська та ін.), не були повною мірою реалізовані в реальній шкільній практиці, а залишилися в площині ідеологічних імперативів. Формальні розмови про особливу роль учителя в суспільстві в 60-ті рр. XX століття розходилися з дійсністю, у якій професіоналізму, особистим якостям, творчій активності відводилася другорядна роль, а головними були прояви лояльності й підкорення партійно-бюрократичній системі ідеологічного керівництва школою. Дослідники єдині

у думці, що разом з економічною кризою в країні почала відчуватися криза ідеологічна: «Фактично склалася ситуація, коли ідеали комуністичного виховання перестали відповідати реальним прагненням людей. Виховання комуністичної моральності в школі перестало підкріплюватися особистісними цінностями й потребами, що реально існували в суспільстві. Виникло явище так званої «подвійної моралі» [3, с. 499]. Проте школа до останнього залишалася оплотом соціалістичних цінностей, але й вона не могла стримати натиск настроїв, що зароджувалися в суспільстві.

Підбиваючи підсумки короткого аналітичного аналізу педагогічної творчого пошуку морального виховання, висвітленого в педагогічній періодичній пресі, можемо констатувати, що педагогічна журналістика 60-х рр. XX століття постала в якості інтегруючої ланки між педагогічною практикою й педагогічною наукою, без якої неможливе було існування й розвиток інноваційних ідей в освіті. Матеріали педагогічної публіцистики аналізованого етапу показали, що рушійною силою активізації дій механізму розвитку школи виявилася педагогічна творчість учителів, їхні інноваційні ідеї, що відбилися в практиці створення шкіл нового типу, у розробці й уведенні елементів нового змісту освіти, нових освітніх технологій, зміцненні зв'язків школи з наукою, зверненні до педагогічного досвіду тощо. Процеси кардинальних перетворень школи й суспільства вимагали від учителя переорієнтації його свідомості на гуманістичні цінності, адекватні характеру творчої (інноваційної) педагогічної діяльності. Як доводять матеріали тогочасної педагогічної публіцистики, а також зважаючи на результати історико-педагогічних досліджень останнього часу, ми можемо констатувати, що загалом 60-ті рр. XX століття в історії освіти означено протиріччями: між необхідністю демократизації суспільного життя й виховання та пануванням авторитарної педагогіки; проголошенням морального кодексу будівника комунізму, певною демократизацією суспільного життя й збереженням командно-адміністративної системи управління суспільством і школою; між декларативними заявами про розвиток радянської системи навчання й виховання на принципах гуманізму й демократизму та фактичним порушенням вимог гуманізації й демократизації на практиці, «розчиненням» особистості в колективі тощо.

Історія радянської школи й творчої педагогічної думки аналізованого періоду відбилася у великій кількості підручників, монографій, дисертацій, у художній літературі, інших працях найрізноманітніших жанрів і, звісно, у публіцистиці (наприклад, Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР (1961–1986) / под ред. Ф. Г. Паначина, М. Н. Колмыковой, З. И. Равкина. – М., 1987 г.; Равкин З. И. Творцы и новаторы школы,

рожденной Октябрем. – М., 1990 г.; Пономарев Я. А. Психология творчества педагога. – М., 1976 г., Фридман Л. М. Педагогический опыт глазами психолога. – М., 1980 г.; Загвязинский В. И. Педагогическое творчество учителя. – М., 1977 г.; Гершунский Б. С. Педагогическая прогностика. Методология, теория, практика. – Киев, 1986 г.; Журавлев В. И. Педагогика в системе наук о человеке. – М., 1990 г. і б. ін.). Проте весь цей величезний масив досліджень до останнього часу ґрунтувався на матеріалістичній марксистсько-ленінській методології, крізь призму якої інноваційна педагогіка вчителів-новаторів розглядалася, як правило, у категоріях партійно-класових оцінок. Очевидно, що перспективу подальших досліджень повинні скласти завдання відновлення оригінальних ідей морального виховання творчої спадщини видатних вітчизняних педагогів, несправедливо забуті під нальотом радянської ідеології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондар А. Д. Розвиток суспільного виховання в Українській РСР (1917–1967 рр.) / А. Д. Бондар // Укр. іст. журн. – 1967. – № 11. – С. 23–33.

2. Днепров Э. Д. Четвертая школьная реформа в России / Э. Д. Днепров. – М. : Интерпласт, 1994. – 248 с.

3. История педагогики и образования. От зарождения воспитания в первобытном обществе до конца XX века : учеб. пособие для пед. учеб. заведений / под ред. А. И. Пискунова. – М. : ТЦ Сфера, 2005. – С. 499.

4. Періодичні видання УРСР. Газети. 1961–1980 : Ретросп. держ. бібліогр. покажч. – Х. : РВВ Кн. палати УРСР, 1983. – 136 с.

5. Періодичні видання УРСР. Журнали, збірники, бюлетені. 1976–1980: Держ. ретросп. бібліогр. покажч. – Х. : РВВ Кн. палати УРСР, 1988. – 157 с.

6. Періодичні видання УРСР. Журнали. 1961–1975 : держ. ретросп. бібліогр. покажч. – Х. : РВВ Кн. палати УРСР, 1984. – 322 с.

7. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. – М. : Сов. энцикл., 1989. – 1632 с.

8. Сухомлинська О. В. Педагогічний ідеал крізь призму теорії моралі / О. В. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2008. – № 1. – С. 12–18.

9. Сухомлинский В. А. Азбука моральной культуры / В. А. Сухомлинский // Выховане. – 1964. – № 8. – С. 24–26.

10. Сухомлинский В. А. Нравственный идеал молодого поколения / В. А. Сухомлинский. – М. : Акад. пед. наук РСФСР, 1963. – 152 с.

11. Сухомлинский В. А. О воспитании / В. А. Сухомлинский. – М. : Политиздат, 1973. – 272 с.

12. Сухомлинский В. А. Павлышская средняя школа / В. А. Сухомлинский. – М. : Просвещение, 1979. – С. 28.